

Srednjovjekovne percepcije islama

Vjeran Kursar
Zagreb, Republika Hrvatska

Muslimanska osvajanja izazvala su osim vojnih reakcija, i duhovne reakcije kršćana. U članku autor preispituje obilježja tih reakcija, i svrstava ih u tri osnovna tipa: prvi odnos bio je potpuno neprijateljski, a u islamu je vidio djelovanje Sotone; drugi, nešto pomirljiviji stav, islam je svrstao među hereze; i naposljetku treći tip reakcije, koji je u islamu vidio duhovnog srodnika.

I. PROVOKACIJA

Dār al-ḥarb

U sedmom stoljeću kršćanski se svijet, koji je u to doba obuhvaćao ne samo Europu, nego i Malu Aziju, Sjevernu Afriku i Bliski istok, suočio s opasnošću koja mu je zaprijetila od njegova krajnjeg zapada - Iberskog poluotoka, do krajnjeg istoka - Armenije i Gruzije. Bio je to islam; samo 12 godina od početka muslimanske ere - *hidžre*, tj. izbjeglištva proroka Muhammeda iz Mekke u Medinu, novoosnovana islamska država zaprijetila je bizantskoj Siriji na zapadu, a Iraku na istoku, a dotada nezamisliva osvajanja tek su slijedila: 635. muslimani su osvojili sirijsku prijestolnicu Damask, a sljedeće godine čitava Sirija, jedna od najljepših bizantskih provincija, bila je izgubljena. Godine 638. na red je došao Jeruzalem, sveti grad triju religija - židovstva, kršćanstva i islama, a 642. Bizant je izgubio svoju žitnicu, Egipat. Nakon pada Cipra u muslimanske ruke 649. godine, put k Carigradu bio je otvoren; slijedile su četiri velike opsade najvećega kršćanskoga grada tadašnjeg svijeta, koje su uistinu dovele u pitanje sudbinu prijestolnice Bizantskog Carstva, a posljednja opsada je otklonjena tek pristankom carice Irene da plaća danak kalifu al-Mahdiju. Do 709. muslimani osvajaju cijelu sjevernoafričku obalu do Atlanskog oceana, a 711. pod zapovjedništvom Berbera Ṭariqa prve omejadske trupe prebacuju se na Iberski poluotok¹ i nastavljaju osvajanja i upade sve do središnje Francuske dok ih Karlo Martel nije zaustavio u bici kod Poitiersa 732. godine, čime je muslimanski posjed u Europi za neko vrijeme ograničen na Iberski poluotok.² Philip K. Hitti ovako opisuje dosege islamske ekspanzije:

Sto godina poslije smrti osnivača islama njegovi sljedbenici bili su gospodari carstva većega nego što je bilo Rimsko na svom vrhuncu, carstva koje se pružalo od Biskajskog zaliva do Inda i granica Kine i od Aralskog jezera do donjih slapova Nila, i ime Proroka - sina Arabije

¹ Iz imena zapovjednika Ṭariqa izvedeno je ime *Gibraltar* - ar. *Ġabr al-Ṭariq* ("Tarikovo brdo").

² Usp. Philip K. Hitti, *Istorija Arapa od najstarijih vremena do danas*, Sarajevo, 1988., 114-214.

udruženo s imenom moćnog Alaha dozivalo se pet puta na dan sa tisuća minareta razasutih po jugozapadnoj Evropi, sjevernoj Africi, zapadnoj i centralnoj Aziji.³

II. REAKCIJA

Prema analizi Alberta Houranija, pojava islama kod kršćana je izazvala pomiješane osjećaje straha, zbunjenosti zbog neraspoznavanja i nelagode priznavanja određenog duhovnog srodstva. Iz njih su se razvile tri različite tradicije percepcije i prezentacije islama - kao iskonskog neprijatelja, hereze i duhovnog rodaka.⁴

1. *Opus diaboli*

Vrtoglavi uspon i širenje islama na globalnoj razini kod tadašnjih kršćana, koji su i izravno bili na udaru muslimanskog oružja ili diskriminirajućeg zakonodavstva na Iberskom poluotoku, u sjevernoj Africi i Bliskom istoku, uzrokovali su strah i nevjericu zbog, kako se tada činilo, predstojećeg sloma kršćanskog svijeta i dolaska nečeg novog, nepoznatog, stranog - istovremeno poganskog i barbarskog.

Percepcija islama, koji se pokazao kao vrlo ozbiljan protivnik na vojnom i na teološkom polju, proistekla je iz isključive prirode kršćanstva kao religije koja zahtjeva za sebe apsolutnu istinitost i konačnost, što je pojavom islama bilo dovedeno u pitanje.⁵ Prema nekim autorima, konfrontacija kršćanstva s drugim religijama počela je još u vrijeme Svetog Pavla, koji je smatrao da je spasenje moguće jedino vjerom u Krista. Zbog svoje nekrštenosti i nepripadnosti Crkvi nekršćani su izgubljeni. Među kršćanima toga vremena prevladavalo je mišljenje da onaj koji ne pripada Kristu automatski pripada Sotoni, jer, kako objašnjava fra Luka Marković shvaćanja tadašnje Crkve, "Svaki čovjek koji posjeduje razum ili je dijete Božje ili Sotonino, ili žudi za čistoćom ili za grijesima, *srednjeg puta nema*."⁶ Budući da su se muslimani borili protiv kršćana, a k tome i poricali neke osnove kršćanske religije, nisu mogli biti na Božjoj strani, nego su, u skladu s dualističkim koncepcijama toga vremena, automatski, kao *adversarii crucis* ("protivnici križa"), percipirani kao oružje u službi *Zloga*. Onovremeni su kršćani u zemaljskim uspjesima i neuspjesima gledali kriterij vjerske istine, pa je vojni uspjeh *Saracena* shvaćen kao predznak Smaka svijeta, a ujedno i Božja kazna za grijeh kršćana. Islam je doživljen kao protukršćanska urota, a prorok Muhammed kao Antikrist u službi Sotone, od koga i potječe muslimanska davolska snaga.⁷

No, nije bila ugrožena samo religija; ugrožen je bio cjelokupni kršćanski svijet u svim svojim aspektima. Bizantinci, koji su sebe vidjeli kao baštinike grčke i rimske kulture i čuvarе antičke civilizacije, islamsku ekspanziju doživljavali su kao provalu "primitivnih Arapa", barbara koji ugrožavaju ne samo kršćanstvo, nego i civilizaciju uopće.⁸ Lik neprijatelja-nevjernika pretočen je u dobro poznati, prokušani lik *barbarina*, postupkom koji Edward Said naziva *domestikacija egzotičnog*.⁹

Iz ovog ili onog razloga, nešto što je očigledno strano i udaljeno pre stiče status manje nego više poznatog. Nastoji se da se prestane sa prosuđivanjem stvari bilo kao potpuno novih, ili kao potpuno poznatih; pojavljuje se nova posrednička kategorija, kategorija koja omogućava

³ Isto, 207.

⁴ Albert Hourani, *Islam in European Thought*, Cambridge, 1996., 9-10.

⁵ Luka Marković, *Polemika ili dijalog s islamom. Arapi i islam u srednjovjekovnim i pijetističkim polemičkim spisima*, Livno, 1995., 39, 68.

⁶ Isto, 60.

⁷ Isto, 28, 35-40.

⁸ Isto, 27.

⁹ Edward Said, *Orijentalizam*, Beograd, 2000, 84.

da se nove stvari, stvari videne po prvi put, vide kao verzije nečega što je od ranije poznato. U suštini, takva kategorija nije toliko način primanja novih informacija koliko je metod kontrolisanja onoga što izgleda kao pretnja nekom utvrđenom pogledu na stvari. Ako duh odjednom mora da se nosi sa nečim što smatra radikalno novim oblikom života - kakav je islam izgledao Evropi u ranom srednjovjekovlju - odgovor će u celini biti konzervativan i odbramben. Islam je procenjen kao lažna verzija nekog prethodnog iskustva [...] Pretnja se prigušuje, nameću se poznate vrednosti i na kraju duh umanjuje pritisak koji oseća, tako što stvari prilagođava sebi, bilo kako "originalne", bilo kao "repetativne". [...] Zato Orijent, u širokim razmerama, oscilira između zapadnjačkog prezira prema nečemu što je poznato i drhtavice od ushićenja ili od straha - zbog novine.¹⁰

Muhammedov uspjeh u "zavođenju" Arapa pripisivan je njihovoj nepismenosti i nedostatku znanja i kulture. Arapi su ljudi kojima vladaju strast i požuda, a poučeni Kur'anom i Muhammedom, postali su *narod pljačkaša, ubojica, izrabljivača i nemorala*.¹¹ Iz amalgama tih dviju koncepcija - religijske - *islam je lažna religija ili antireligija, Muhammed Antikrist, a Allah Sotona*, i kulturalne - *muslimani su barbari*, nastao je krajnje negativni, antimuslimanski diskurs, koji je kao najrašireniji u kršćanskom svijetu presudno utjecao na percepciju islama u srednjem vijeku. Njegove osnovne postavke kreacija su **Nikole Bizantskog** iz 9. stoljeća, a kasnije je dorađivan od drugih istočnih kršćana, dok se u Zapadnoj Europi najprije javlja kod mozarabskih polemičara u Andaluziji, te da bi od 11. stoljeća postao kamen temeljac križarske polemike i putokaz Europi za odnose s islamskim svijetom.

Nomen

Kršćani i Europljani davali su muslimanskim osvajačima različita imena; nazivi *Saracenus*, kao i njegovi ekvivalenti *Maurus*, *Ismaelitus* i *Agarenus* u srednjem vijeku označavali su religijsku pripadnost islamu, a dok je prvotna protoetnička konotacija pojmova *Saracenus* i *Maurus* potisnuta je u drugi plan, jer su širenjem islama na nearapska područja u sklop muslimanske države ušli brojni i različiti narodi, poput sjevernoafričkih Berbera ili Perzijanaca, da spomenemo samo neke.¹² Dakle, nazivi *Saracenus* i *Maurus* ne označuju samo etničke Arape, nego sve islamizirane narode uopće, kao što su bili Turci, Perzijanci, Berberi i brojni drugi. Nazivi *Ismaelitus* i *Agarenus* proistekli su iz kršćanske identifikacije muslimana kao potomaka Abrahamova nezakonita sina Jišmaela, o čemu će biti riječi nešto kasnije. Kršćanska polemika poznaje još jedno ime za muslimane - *Muhamedanci*; to je ime proisteklo iz pogrešne analogije, na osnovi koje se smatralo da kao što su kršćani sljedbenici Krista, koji je temelj kršćanske religije, *Iskupitelj* i *Bog*, a držalo da su na isti takav način i muslimani sljedbenici Muhammeda, kojem, međutim, u islamu pripada položaj samo jednog od u biti ravnopravnih božjih poslanika. Iz ovakvog shvaćanja uloge proroka Muhammeda, njegova ličnost postala je glavna meta kršćanske polemike, jer se smatralo da se vrijeđanjem i omalovažavanjem njega obračunavalo sa svim njegovim sljedbenicima.¹³

¹⁰ Isto, 82.-83.

¹¹ Marković, n. dj., 37, 38.

¹² Norman Daniel, *Islam and the West. The Making of an Image*, Oxford, 1993., 32.-33.; Termin *Saracenus* (grč. *Sarakenoi*) u kasnoantičko doba označavao je arapsko pleme koje je živjelo na Sinajskom poluotoku. Kasnije su kršćani proširili njegovu primjenu na sva arapska plemena uopće, dok su Bizantinci nakon pojave islama i utemeljenja kalifata termin upotrebaljavali za sve muslimanske podanike kalifata. Posredstvom Bizanta i križara naziv je proširen i u Zapadnu Europu. ("Saracenus", u: *Encyclopedia Britannica 1994-1998, CD-rom*); naziv *Maurus* također je antičkog porijekla, a označavao je čovjeka iz sjeverozapadne Afrike - Mauretanije, često uključujući i rasnu konotaciju - *ernog čovjeka*. Taj naziv su Španjolci prenijeli na sve muslimane u Španjolskoj i sjeverozapadnoj Africi, a preko španjolskog proširio se i u ostale europske jezike. (Hitti, n. dj., 502 i b.78; "Mor", pod 2., u: *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika, JAZU, Zagreb, 1904.-1910.*, sv. VI, d. str. 927).

¹³ Said, n. dj., 85.

Odgovor Zapada

Za zapadne kršćane *Saraceni* su u početku bili samo još jedan od barbarskih naroda koji su u intervalima provaljivali u Europu, i s vremenom bivali uništeni ili pokršteni i na taj način asimilirani u zajednicu europskih naroda, poput Normana i Madara.¹⁴ Tako je i pjesnikinja **Hroswitha** iz kasnog 10. stoljeća u muslimanima prepoznala klasične i biblijske pogane i napadače na Europu.¹⁵ Samo je uvjerenost u privremeni karakter islama mogla uroditi njegovim ignoriranjem sve do 11. stoljeća, iako su muslimani vladali Španjolskom, Sicilijom i južnom Italijom, upadali u unutrašnjost kontinenta sve do Alpa i opljačkali crkvu Sv. Petra pod zidinama Rima, a Sredozemlje je bilo prepušteno na milost i nemilost muslimanskim gusarima. Tek tada, budući da su ostali napadači u međuvremenu pokršteni, zapadna Europa svraća pažnju na *fenomen islama*.¹⁶

Iznimka su bili kršćani iz muslimanske Španjolske, koji, našavši se pod muslimanskom vlašću još u 8. stoljeću, preuzimaju preko svojih sjevernoafričkih istovjernika polemičarske tehnike istočnog kršćanstva. Polemičari iz Kordobe 9. stoljeća, **Eulogije**, **Perfectus** i **Alvarije**, doživljavali su islamsku vlast i potiskivanje kršćanstva s mjesta jedine i državne religije kao propast vlastitog svijeta, pa su potražili objašnjenje u eshatološkim tumačenjima. U pobjedi islama vidjeli su predznak Sudnjeg dana i privremenu prevlast Zla. Po uzoru na prve kršćanske mučenike u doba rimskih progona bili su spremni na samozrtvovanje za kršćanstvo. Znajući da je za to predviđena smrtna kazna, polemičari iz Kordobe na javnim su mjestima vrijeđali islam i njegova Proroka, u čiju su dijaboličku prirodu bili uvjereni, i tako si priskrbili mučeničku smrt, što je, prema njihovom vjerovanju, bila još jedna potvrda konačnog uspjeha kršćanstva.¹⁷

U 11. stoljeću, kako je već rečeno, jedini protivnik zapadne Europe ostaje islam. Lokalizirano ratovanje uz granice koje je trajalo već stoljećima postupno prerasta u zajednički rat čitave Europe protiv muslimana. Europljani se pridružuju Španjolcima u Reconquisti, Normani odlaze u južnu Italiju i na Siciliju da se bore protiv islama, a nešto kasnije prve križarske vojske stižu na Bliski istok: 1060. Roger iz Hautvillea započinje reconquistu na Siciliji, 1085. Alfonso VI. ulazi u Toledo, a 1099. Geoffrey iz Bouillona osvaja Jeruzalem. Zajednička borba europskih država protiv glavnog neprijatelja kršćanstva - islama, postala je jedan od temelja za ideološko ujedinjenje Europe pod vodstvom papinstva.¹⁸ Pokretanje križarskih ratova bilo je povezano s velikom uzburkanošću religijskih osjećaja u zapadnoj Europi čemu su pridonijeli različiti reformski pokreti unutar Crkve. Posebno se isticao benediktinski samostanski pokret sa središtem u Clunyju, koji je zasjenio razjedinjenost europskih država i znatno pridonio stvaranju i usponu papinske vrhovne vlasti.¹⁹ Vjerski žar znatno je potaknuo odlazak sve većeg broja kršćana na hodočašća, a jedno od najvažnijih hodočasničkih mjesta, Santiago de Compostela u sjeverozapadnoj Španjolskoj, 997. bilo je devastirano od muslimana što je moralo imati odjeka u kršćanskom svijetu. Najvažnije kršćansko hodočašće, *Sveti Grob* u Jeruzalemu, od 7. stoljeća nalazilo se pod muslimanskom vlašću, a turkijski vladar koji je 1076. zavladao gradom učinio je ovo hodočašće još i težim. Prema mišljenju nekih povjesničara prvi križarski pohodi bile su ekspedicije francuskih vitezova protiv muslimana u Španjolskoj u 11. stoljeću, koje su kao pothvati u korist cjelokupnog kršćanstva imale blagoslov Crkve. Papa **Grgur VII.**

¹⁴ Maxime Rodinson, *Europe and the Mystique of Islam*, London, 2002., 4., 6.; Daniel, n. dj., 16.-17.

¹⁵ Daniel, n. dj., 20.

¹⁶ Isto, 16-17; Rodinson, n. dj., 6.

¹⁷ Marković, n. dj., 73.-75.

¹⁸ Rodinson, n. dj., 6.-7.

¹⁹ William Montgomery Watt, *Muslim-Christian Encounters. Perceptions and Misperceptions*, London and New York, 1991., 77; Rodinson, n. dj., 6.

(1073.-1083.), vjerojatno pod utjecajem Reconquiste u Španjolskoj, unio je za razvoj koncepcije križarskog rata značajnu promjenu u kršćanskom poimanju rata proklamacijom da je borba za ispravan cilj hvalevrijedna, a ne grešna, zbog čega je napuštena dotadašnja praksa da vojnici vrše pokoru za svaku smrt koju su nanijeli u ratu.²⁰ Isti papa u pismu *Ad vos iam* prvi je pozvao zapadne kršćane na križarski rat za oslobođenje istočne braće od "arapsko-islamskog jarma".²¹ Prvi službeni poziv na križarski rat uputio je **papa Urban II.** (1088.-1099.) na koncilu u Clermontu 1095. godine, na molbu bizantskog cara Aleksija I. zbog ugroženosti Bizanta od Turaka Seldžuka koji su nakon bitke kod Manzikerta 1071. zavladao većim dijelom Male Azije.²² U propovijedi u Clermontu Urban II. dao je osnovne postavke križarske propagande za idućih nekoliko stoljeća: kao prvo, borba protiv nevjernika na istoku proglašena je za pravedni cilj koji će Bog nagraditi; drugo, svim sudionicima u pohodu zajamčena je dobrobit kako na ovom tako i na onom svijetu; i treće, sudjelovanje u križarskom ratu vrijedit će kao puna pokora za grijeh. Na taj način došlo je do konvergencije ideja *svetog rata* i *hodočašća*, i stvorena je nova koncepcija *naoružanog hodočašća*, kao "ne samo pravednog nego i opravdavajućeg".²³ Svečane proklamacije s koncila u Clermontu u pisanom obliku služile su također i za proglašenje predstojećih križarskih ratova. Papa Urban II. pokrenuo je propagandnu mašineriju, instruiravši biskupe i ostalo svećenstvo da propagiraju križarski rat na povratku kući.²⁴ Rat protiv muslimana dobio je legalnu osnovu i bio je promican ne samo od Crkve, nego i od zemaljskih gospodara, te je svakako osim religijskih motiva poput oslobođenja Svete Zemlje i Kristovog Groba iz ruku nevjernika, imao i mnogo prozaičnije - gospodarske, pustolovne i slične motive.²⁵ Križarski ratovi, koji će trajati idućih dvjesto godina, promijenili su ignorantski odnos Europe prema islamu, i usmjerili ga putem krajnje netolerancije i negacije kojim su prije zapadnih Europljana kročili istočni kršćani. Koncepcija križarskog rata kao *svetog rata* korijene ima vjerojatno u antičkogrčkim koncepcijama rata protiv ne-Helena kao pravednog, odnosno u rimskoj koncepciji rata protiv barbara kao *bellum justum*. *Stari zavjet* ratove Izraelaca protiv nevjernika opisuje kao nadahnute božjom pomoći, a i *Novi zavjet* sadrži neke elemente koji su se mogli protumačiti kao odobrenje *svetog rata*, jer i sam Isus Krist kaže:

Nemojte misliti da sam došao donijeti na zemlju mir, nego mač.²⁶

Zanimljivo je da su se upravo na pitanju koncepcije *svetog rata* dvije religije približile u shvaćanjima, a da paradoks bude veći, kršćanski polemičari su optuživali islam kao *religiju mača*, odnosno kao vjeru koja se širila zahvaljujući primjeni sile, za razliku od kršćanstva kao *religije mira*, upravo u vrijeme križarskih ratova,²⁷ i najvećih nasilja u povijesti učinjenih u ime religije. Zapadnoeuropska srednjovjekovna polemika velikim dijelom je *križarska polemika*, koja u potpunosti slijedi načela bizantske i bliskoistočne, odnosno mozarabske polemike, ali u pojedinim aspektima donosi i neke novitete i promjene naglaska. Tako na primjer **Bernard iz Clairvauxa** (1090.-1153.), jedan od najistaknutijih križarskih polemičara, zagovornik i propovjednik *Drugog križarskog rata*, kojeg je pokrenuo njegov učenik **papa Eugen III.** (1145.-1153.), motiv islama kao Božje kazne za grijeh kršćana ponovno aktualizira, i koristi kao

²⁰ Isto, 77-78.

²¹ Marković, n. dj., 67.

²² Isto; Watt, n. dj., 77.

²³ Friedrich H. Russel, "Concept of Crusade", u: Joseph R. Strayer (ur.), *Dictionary of the Middle Ages*, New York, 1985., sv. IV., 16.

²⁴ James A. Brundage, "Crusade Propaganda", u: Strayer (ur.), *Dictionary of the Middle Ages*, sv. IV., 19.

²⁵ Borislav Grgin, "Odjeci križarskih ratova u Hrvatskoj", u: *Historijski zbornik*, XLV., 1, Zagreb, 1992., 139.

²⁶ Matej, 10:34; usp. Russel, n., dj., 15.

²⁷ Marković, n. dj., 67.; Watt, n. dj., 86.

objašnjenje za pad Svete Zemlje u ruke muslimana. Kada niti oprost grijeha koji je ishodio za križare kod pape Eugena III nije donio pobjedu u Svetoj Zemlji, Bernard se potpuno okreće eshatološkim tumačenjima, i u muslimanima vidi oružje Sotone koji se pokazao kao vrlo ozbiljan neprijatelj Krista, dok za poraz okrivljuje same kršćane jer nisu imali dovoljno vjere u Krista i strahopoštovanja pred Bogom. U Bernarda je uočljiva jedna osobina koja je karakteristična za velik broj kasnijih, pa tako i naših *protuturskih polemičara* - s jedne strane snažna ljubav prema Bogu i kršćanima, a s druge fanatična mržnja prema islamu i muslimanima,²⁸ koji se očito ne uklapaju u kršćanski koncept *ljubavi prema bližnjima*. William Montgomery Watt istaknuo je četiri osnovne točke srednjovjekovne percepcije islama:²⁹

1. *Islam je namjerno i lažno iskrivljavanje istine, a Muhammed je lažljivac, što je argumentirano na sljedeći način:*

Dio onoga što je Muhammed objavio bio je istinit, ali on je to izmiješao s iskrivljavanjem učenja Starog i Novog zavjeta, a njegove objave nisu bile poduprte čudima. [...] istinite tvrdnje treba gledati kao med umiješan da prikrije otrov.³⁰

2. *Islam je religija koja se širi nasiljem i mačem.*
3. *Islam je religija samoudovoljavanja* - pridavana je velika pozornost muslimanskoj seksualnosti, prije svega zahvaljujući predrasudama o poligamiji - smatralo se da muslimani mogu imati ne samo četiri, koliko je dopušteno prema šerijatu, nego sedam, deset pa i više žena; nadalje, kršćani su u islamskom raju vidjeli bordel prepun kuranskih hurija i sl.³¹ Razlog ovakvog prikazivanja tobožnje čudoredne iskvarenosti muslimana nalazi se u osjećaju kulturne i intelektualne inferiornosti kod kršćana toga vremena, i njihovog stava da "čak ako su muslimani i bili superiorniji od njih u različitim kulturalnim pogledima, oni su ipak, osim što su imali istinitu, i time bolju religiju, u mnogim stvarima bili i moralno superiorniji od muslimana."³²
4. *Muhammed je Antikrist*, što je krajnja konzekvenca teze o *Muhammedu lažljivcu*; iz toga proizlazi da je Allah Sotona, a muslimani kao sljedbenici Muhammeda i Allaha oružje u rukama Đavla namijenjeno uništenju Božjeg izabranog naroda - kršćana. Zbog toga je borba protiv muslimana ne samo hvalevrijedna, nego i dužnost svakog kršćana.

Takva percepcija islama utjecala je na stavove kršćana i Europljana i nakon srednjeg vijeka, a preživjela je i određeni proces laicizacije Europe kroz humanizam i renesansu, sve do 19. stoljeća, *stoljeća Prosvjetiteljstva* i konačnog smještanja religije u sferu intime pojedinca. Međutim, i dandanas, u *svijetu Postmoderne* neke srednjovjekovne predrasude itekako utječu na javno mnijenje Zapada. Odbačeni su čisto teološki prigovori, ali zato su zadržani prigovori kulturalnog obilježja, poput onoga o islamu kao religiji mača, ili optužba islama radi poligamije, u kojoj Zapad vidi isključivo nemoral i udovoljavanje strastima, a od pojave feminizma priključio joj je aspekt nepoštivanja ženskih prava, što je nesumnjivo točno, ali nije

²⁸ Isto, 85.-87.

²⁹ Watt, n. dj., 85.-87.

³⁰ Isto, 85.

³¹ Isto, 86; Usp. Daniel, n. dj., 19.; Takve slike islamskog svijeta kao bludilišta dobrim dijelom su autoprojekcija religijom i javnim moralom zatomljenih žudnji samih kršćana, što je posebno došlo do izražaja u 19. stoljeću, kada Orijent postaje "oaza slobodnog seksa" za tadašnju Europu, sputanu bezbrojnim društvenim, zakonskim, moralnim i drugim kodeksima; usp. Said, n. dj., 257., 258. i V.G. Kiernan, *The Lords of Human Kind. Black Man, Yellow Man, and White Man in an Age of Empire*, Boston, 1969, 131.-145., poglavlje "The Oriental Scene: Despotism, Hubble-Bubble, Harem".

³² Isto, 88.

kuriozitet muslimanskih društava, nego je prisutan u svim patrijarhalnim društvima uopće, kakvo je nažalost još uvijek i društvo Zapada.

Sa svršetkom srednjeg vijeka križarski pokret gubi svoju moć i zapadnoeuropska polemika tupi oštricu u srazu s islamom, prebacujući fokus s religije na civilizaciju, dakle, zamijenivši frazeologiju o nadmoćnosti religije frazeologijom o nadmoćnosti vlastite civilizacije u odnosu na zaostali i primitivni Orijent,³³ odnosno islam, ali niti to nije *novum*, nego eho stare bizantske teze o "primitivnosti Saracena". U krajevima koji su se našli na udaru novog vala islamske ekspanzije - Osmanskog Carstva, a to je bio slučaj i s našim krajevima, križarska polemika zadržala je svoj izvorni žar i snagu, dostojno nastavlajući antiislamsku tradiciju, crpeći ideje i motive s vrela bizantskih, andaluških i križarskih autora.

2. Hagara i Jišmael

Slijedeći Houranijevu klasifikaciju, drugi, znatno manje zastupljen diskurs, u islamu je vidio tek kršćansku herezu, a rodonačelnik mu je Sv. Ivan Damašćanski (oko 675.-749.), službenik Omejadskog kalifa u Damasku, dobar poznavatelj arapskog jezika i prvi kršćanski teolog koji je ozbiljnije proučavao islam. Percepcija islama kao kršćanske hereze značila je i priznavanje određenog duhovnog srodstva, iako na negativnoj osnovi, što je Damašćanski simbolički izrazio pozivajući se na biblijsku predaju o *Hagari i Jišmaelu* (*Postanak* 16:1-16; 17:19-26; 21:9-21; 25:5-6, 9, 12-18; *Galaćanima* 4:22-31). Hagara je bila sluškinja Abrahamove žene Sare, koja je, budući nerotkinja, nagovorila svoga muža da uzme Hagaru za priložnicu da bi dobio nasljednika; iz te veze rođen je Jišmael, Abrahamov prvorođenac.³⁴ Međutim, Jahve je kasnije učinio da Sara rodi Abrahamu sina Izaka, s kime će sklopiti Savez,³⁵ a Jišmaelu je dao blagoslov i obećao od njegovog potomstva učiniti "veliki narod".³⁶ Potom je Sara nagovorila Abrahama da protjera Hagaru i Jišmaela, kako ovaj ne bi bio baštinik s njenim sinom Izakom.³⁷ Abraham je sav svoj imetak ostavio Izaku, a Jišmaelu i ostalim sinovima iz veza sa suložnicama je dao samo darove i razaslao ih "daleko od svog sina Izaka u 'Istočni kraj'".³⁸ U *Starom zavjetu*, odnosno u *Postanku* Jišmael, osim što je izuzet iz Saveza s Bogom i Abrahamovog nasljedstva, nije prikazivan u negativnom kontekstu, nego je, kao što je već spomenuto, blagoslovljen od Boga. Ivan Damašćanski, koji je želio poniziti Arape, jer:

Potomci su Jišmaela, Abrahamova nezakonitoga sina, koji je protjeran i ne stoji u Božjoj službi. Ne mogu se mjeriti s kršćanima koji su potomci Izaka, blagoslovljenoga Abrahamova sina, od čijeg potomstva potječe i sam Isus Krist.³⁹

nastavlja se na tradiciju *Novog zavjeta*, odnosno na učenje Sv. Pavla:

Stoji, naime, pisano da je Abraham primio dva sina: jednoga od ropkinje, a drugoga od slobodne. Onaj od ropkinje rođen je po tijelu, a onaj od slobodne po obećanju. Ovo je rečeno slikovito. Te žene dva su zavjeta; jedan je onaj s gore Sinaja koji rada za ropstvo: taj je Agara - jer se Sinajska gora nalazi

³³ Rodinson, n. dj., 36. i passim.

³⁴ *Postanak* 16:1-4, 15-16.

³⁵ *Postanak* 17:19, 21.

³⁶ *Postanak* 16:10; 17:20; 21:13, 18.

³⁷ *Postanak* 21:9-14.

³⁸ *Postanak* 25:5-6.

³⁹ Marković, n. dj., 124.; Iz imena *Hagar* izveden je istoznačan naziv *Agareni*.

u Arabiji - i odgovara sadašnjem Jeruzalemu, koji je zajedno sa svojom djecom uistinu rob. Nebeski je Jeruzalem slobodan - taj je majka naša, jer stoji pisano:

“Veseli se, nerotkinjo, koja ne radaš; kliči i viči koja ne poznaješ porođajnih bolova, jer su brojnija djeca osamljene nego one koja ima muža!”

Vi, dakle, braćo, vi ste kao Izak djeca obećanja. Ali kao što je onda onaj koji je rođen po tijelu progonio onoga koji se rodio po duhu, tako biva i sada. A što veli Pismo? “Izbaci ropkinju i njezina sina, jer sin ropkinje nipošto neće biti baštinik sa sinom slobodne! Tako, braćo, nismo djeca ropkinje, nego slobodne.”⁴⁰

Oprilike u isto vrijeme do identifikacije *Saracena* kao Jišmaelovih potomaka dolazi i na Zapadu - prvi to shvaćanje iznosi Damašćaninov suvremenik *Venerabilis Beda* (672.-735.) u djelu *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum* i u svojim komentarima Biblije. Do tada je kršćanska egzegeza potomcima Jišmaela smatrala Židove.⁴¹

Ivan Damašćanski, živeći među muslimanima i radeći na omejadskom dvoru, bio je upoznat s osnovama islama, ali prosuđujući vrijednost Kur'ana na temelju Biblije, pronašao je u prvine neke 'iskrivljene' biblijske priče, kao i mjesta nepotvrđena u Bibliji, i došao do zaključka da je Kur'an nevjerodostojan falsifikat Biblije, Muhammed prevarant (*pseudoprophētēs*), a islam hereza.⁴² Svojim učenjem, Damašćanski je udario temelje kršćanskoj polemici, a motivi Muhammeda kao prevaranta vođenog seksualnom požudom (zbog koje uvodi poligamiju), muslimana kao sljedbenika kulta Afrodite čija glava se nalazi u Kabi,⁴³ ili imena *Ismaeliti* ili *Agareni* kao pogrdnog imena za muslimane, postali su lajtmotivi za kasnije polemičare. Ipak, iako je znatno utjecao na razvoj polemike, a prema Danielu je “stvarni osnivač kršćanske tradicije”,⁴⁴ bilo bi nepravedno optužiti Ivana Damašćanskog za kasniji krajnje negativistički odnos kršćanskih polemičara prema islamu, jer on ipak, unatoč svim negativnim primjedbama o obilježju muslimanske objave i proroka, priznaje neke zajedničke crte dviju monoteističkih vjera i spreman je raspravljati s muslimanima o kršćanskim dogmama, poput *Trojstva*, dok gore spomenuti polemičari, koji su dalje razrađivali neke njegove teze, nisu nikada pisali s namjerom da razuvjere drugu stranu,⁴⁵ nego su polemikom nastojali poraziti muslimane “ako ne već na vojnom a onda barem na literarnom i duhovnom području”.⁴⁶ Prema njihovom shvaćanju, kad Muhammed hvali Isusa, čini to samo zato da uljulja budnost kršćana, odnosno, prema *Ricoldu de Monte Croceu* (1234.-1320.):

Antikrist se poslužio islamom kao novom metodom borbe protiv Boga, odbacujući stare forme politeizma. Sotona je izmislio novu religiju, koja stoji negdje na putu između Staroga i Novoga zavjeta, te na taj način lakše zavodi ljude. U tu se svrhu Sotona poslužio čovjekom đavolske prirode, kako bi uspio Kur'an predstaviti kao pravu Božju objavu.⁴⁷

⁴⁰ Galaćanima 4:22-31.

⁴¹ Richard C. Martin, “Islamic Studies: History of the Field”, u: John L. Esposito (ur.), *The Oxford Encyclopedia of Modern Islam*, New York and Oxford, 1995., sv. II., 326.

⁴² Marković, n. dj., 29.-30., 32.; Watt, n. dj., 70., 72.

⁴³ Isto, 31-32; Daniel, n. dj., 13.-14.

⁴⁴ Daniel, n. dj., 12.

⁴⁵ Isto, 15.

⁴⁶ Marković, n. dj., 39.

⁴⁷ Isto, 121.

Karakteristično je za ovaj manje negativni diskurs koji datira od Ivana Damašćanskog, da autori koji djeluju unutar njega manje ili više poznaju islam, a pokušavajući ga pobiti na temelju Svetog pisma, time ustvari priznaju da je islam, iako zastranio, ipak baštinik nekih ispravnih ideja, koliko god one bile iskrivljene u Kur'anu.

Nastavljači Damašćaninove tradicije na kršćanskom Zapadu pojavili su se u sličnom okruženju, u sredini u kojoj su muslimani bili prisutni i fizički, a ne samo kao avet u obliku bezličnih *Saracena* kao u ostatku Europe, što je samo po sebi osiguralo točnije informacije o islamu.⁴⁸ No, uzroci ove bolje informiranosti i objektivnije predodžbe islama imaju vrlo malo veze s interesom za muslimansku religiju, i ustvari su pragmatičnijeg porijekla; radilo se, naime, o interesu za znanstvena djela antičke civilizacije kojima je Zapad oskudijevao, a znalo se da postoje u arapskim prijevodima. Pionir ove vrste suradnje sa muslimanima bio je **Gerbert iz Aurillaca** (oko 938.-1003.), kasniji **papa Silvestar II.** (od 999.), koji je prenio u kršćansku Europu tehničke i znanstvene informacije stečene na studiju u muslimanskoj Kataloniji. Broj latinskih prijevoda arapskih djela doživio je uzlet od godine 1085., kad je u ruke kršćana dospio Toledo, jedan od intelektualnih centara toga vremena, i uskoro prevodilački centar iz kojega se antičko i arapsko znanje širilo cijelom Europom. Iako u ovim arapskim rukopisima kršćani nisu tražili znanje o islamu, već o prirodnim znanostima, posredstvom samih prevodilaca koji su bili preobraćenici na kršćanstvo, Mozarabi ili Židovi, i kao takvi dobro upućeni u islamski svijet, količina i kvaliteta informacija o islamu dostupna u kršćanskoj Europi znatno je porasla. Jedan od tih prevodilaca bio je **Pedro de Alfonso** (1062.-1140.), bivši španjolski Židov i kršćanski konvertit, liječnik engleskog kralja Henrika I i prevoditelj astronomskih djela, koji je na Zapad donio tradiciju o islamu kao kršćanskoj herezi.⁴⁹

Osim u prirodnim znanostima, kršćanska Europa bila je upućena na arapske prijevode antičkih djela, ali i djela muslimanskih autora, i u filozofiji, prvenstveno zbog naraslog interesa za Aristotela, jer su u 12. stoljeću jedina njegova djela dostupna na Zapadu u latinskom prijevodu bila samo *De Interpretatione* i *Categories*. **Gerard iz Cremone** (oko 1114.-1187.) prvi je započeo prevođenje aristotelovskih djela s arapskoga, a oko 1180. preveden je i prvi korpus djela arapskog filozofa Ibn Sine (980.-1037.), na Zapadu poznatog kao Avicenna, koji je ostavio snažan utjecaj na razvoj europske medicine, filozofije i skolastike u 13. stoljeću.⁵⁰ Taj golemi doprinos Ibn Sine razvoju europske misli Maxime Rodinson opisao je ovako:

Avicenna je dao Latinskom Zapadu model za originalnu sintezu. Ovaj sistem je inkorporirao i transcendirao različite filozofske frakcije i konflikte kasnog dvanestog stoljeća, koji su potjecali od Svetog Augustina, Dionizija Areopagite i Aristotela. Aristotelovska sinteza, koja je bila istinska znanstvena koncepcija svijeta, bila je obogaćena Avicenninom komprehenzivnom analizom čovjeka i svijeta. Štoviše, Avicennino djelo dodalo je dimenziju religijskog spasenja i prihvaćanja kreativnog božanstva, što je oboje bilo esencijalno kršćanskoj misli. Osim toga, njegovo djelo je dalo sugestiju za originalno promišljanje veza između Boga, svijeta i čovjeka obuhvaćajući Aristotelove epistemološke teorije.⁵¹

Kršćanski su skolastici Avicenninu islamsku terminologiju prilagodili kršćanstvu,⁵² a njegov utjecaj na zapadne filozofe i skolastičare je zamjetan još od vremena **Alberta Velikog** (oko 1193.-1280.), učitelja **Tome Akvinskog** (1225.-1274.), glavnog predstavnika klasične skolastike. Tomino djelo također je prožeto Avicenninim učenjem, o čemu sam svjedoči i onda kada

⁴⁸ Watt, n. dj., 83.-84.

⁴⁹ Rodinson, n. dj., 12.-13.; Marković, n. dj., 81.-82.

⁵⁰ Isto, 15.-16.

⁵¹ Isto, 16.

⁵² Isto, 16.-17.

ga pobija.⁵³ Engleski filozof Roger Bacon (oko 1214.-1292.) o utjecaju Ibn Sine na zapadnu filozofiju svjedoči izjavom da je “[...] filozofija bila oživljena ponajviše zahvaljujući Aristotelu na grčkom i ponajviše zahvaljujući Avicenni na arapskom”.⁵⁴ Dotada prezirani i ignorirani *Saraceni* postali su u očima zapadnih mislioca “nacija filozofa”, Petar Abélard (u. 1142.) je riječ “musliman” koristio kao sinonim riječi “filozof”, a čak su se pojavile i struje kao što su *Avicennski Augustinizam*, *Latinski Avicennizam* i *Latinski Averroizam*.⁵⁵

Takav pomak u percepciji islamskog svijeta među intelektualnim krugovima Zapada nije mogao proći bez odjeka i u polemici. Petar Venerabilis (1094.-1156.), opat samostana u Clunyju, odlučio je promijeniti ignorantski odnos kršćanske Europe prema islamu, i prikupiti vjerodostojne informacije o muslimanskoj religiji, sa zadaćom pobijanja islama na “znanstvenoj osnovi”, i obraćenja muslimana na kršćanstvo snagom argumenata, a ne mača, što je u doba križarskih ratova i Reconquiste bio sasvim novi pristup, koji je zahtijevao i određenu smjelost samog Venerabilisa.⁵⁶ Sam opat o svojem projektu kaže sljedeće:

Bilo da se muhamedanska zabluda naziva sramnim imenom hereze ili odvratnim imenom poganstva, protiv nje valja djelovati, to jest pisati. [...] Razljutio sam se gledajući Latine kako ne znaju uzroka takve propasti i kako ih neznanje lišava moći da joj se odupru; nitko nije odgovorio jer nije znao. Pošao sam, dakle, pronaći stručnjake za arapski jezik koji je tom smrtnom otrovu omogućio da opustoši više od pola kugle zemaljske.⁵⁷

Petar Venerabilis je u tu svrhu okupio skupinu prevodilaca koji će raditi na prevodenju polemičarskih tekstova sjevernoafričkih i bliskoistočnih Židova i kršćana s arapskog jezika, ali i izvornih muslimanskih tekstova, kasnije poznatih kao *Corpus Cluniacensis* ili *Corpus Toletanum*, budući da je u Toledu najveći dio prijevoda i obavljen.⁵⁸ Budući da će se među ovim tekstovima naći i prvi prijevod Kur’ana iz 1143. godine, djelo Roberta iz Kettona, opći nivo znanja o islamu na Zapadu je znatno porastao, ali ono nije uporabljeno u svrhu objektivne i ozbiljne studije islama, nego kao ubojitije oružje protiv islama. Djela iz zbirke, iako široko rasprostranjena, nisu korištena u cijelosti, nego su u upotrebi bili samo dijelovi koji su mogli biti direktno korišteni za potrebe Crkve.⁵⁹ Unatoč novom, pseudoznanstvenom ruhu, karakter polemike u biti je ostao isti.

Sam Petar Venerabilis pridonio je *Corpusu* trima tekstovima - *Summa totius haeresis Saracenorum*, *Epistula Petri Cluniacensi ad Bernardum claravallis* i *Liber contra sectam sive haeresim Saracenorum*, u kojima daje realističniju sliku islama zasnovanu na gorespomenutim prijevodima. Islam je za njega zbir svih hereza, pa tako ima i nekih kršćanskih elemenata, čime slijedi diskurs Ivana Damašćanskog, ali katkad se priklanja i ekstremnom krilu polemike, i islam vidi kao najgoru sljedbu, zbir *diabolarum sectarum*, a Muhammeda kao oruđe u rukama Sotone.⁶⁰

Prevodioci koje je Petar Venerabilis angažirao na svom projektu nisu bili polemičari, nego su pripadali skupini specijaliziranih prevodioca-istraživača, čija uloga je bila, kako kaže Le Goff, da antičkim helenizmom obogaćenim arapskim doprinosima “ispune praznine koje je u

⁵³ Fazlur Rahman, “Ibn Sina”, u: M.M. Sharif (ur.), *Historija islamske filozofije*, Zagreb, 1990., sv. I, 504.

⁵⁴ Citirano u: Rodinson, n. dj., 16.

⁵⁵ Rodinson, n. dj., 17.-18.; *Ibn Rušd* ili lat. *Averroës* (1126.-1198.) još je jedan muslimanski filozof čija djela su ostavila veliki utjecaj na srednjovjekovnu filozofiju kršćanskog Zapada, na kojem je zbog komentara Aristotelovih djela poznat i kao *Komentator*.

⁵⁶ Jacques Le Goff, *Intelektualci u srednjem vijeku*, Zagreb, 1982., 22.

⁵⁷ Citirano u: Le Goff, n. dj., 22.-23.

⁵⁸ Marković, n. dj., 87.-100.

⁵⁹ Rodinson, n. dj., 15.

⁶⁰ Marković, n. dj., 97.-100.

zapadnoj kulturi ostavilo latinsko nasljeđe u filozofiji, a pogotovo u prirodnim znanostima”, pa je opat morao za njihove usluge osigurati visoka sredstva.⁶¹

Herman Dalmatin - ekumenist ili polemičar?

Jedan od tih prevodioca-istraživača bio je i **Herman Dalmatin** (oko 1110. - poslije 1154.), a opat Venerabilis sreo ga je u društvu Roberta iz Kettona uz obale Ebra u Španjolskoj pri studiju astronomije i astrologije, i potom ih obojicu angažirao. Kao i Robert, Herman je bio student čuvene škole u Chartresu, gdje sluša predavanja Thierryja iz Chartresa, a nakon što on odlazi za kancelara katedralne škole u Parizu, iz koje će nešto kasnije (1200.) izrasti jedno od prvih europskih sveučilišta, Herman ga slijedi.⁶² Već ovdje je Herman imao priliku upoznati se s antičko-arapskim znanostima, jer Pariz i Chartres su bila “središta uključivanja orijentalnog doprinosa u kršćansku kulturu”.⁶³ U Europi je u to doba vladao veliki interes za astrologiju i astronomiju, pa je, posebno u tridesetim godinama 12. stoljeća, preveden veliki broj takvih djela s arapskog jezika. I Herman je bio u vezi sa nekim prevoditeljima, a interes za astrologiju-astronomiju, koja će postati glavno polje njegovog istraživačkog i prevodilačkog rada,⁶⁴ uputio ga je da daljnje obrazovanje potraži na izvoru - u islamskim zemljama. Nakon što je 1135. apsolvirao *artes liberales*, Herman Dalmatin je zajedno sa Robertom iz Kettona krenuo preko Italije, Dalmacije i Balkana na Bliski istok, gdje će usavršiti arapski jezik. Godine 1138. vratili su se na Zapad i smjestili u Španjolskoj, gdje proučavaju i prevode s arapskog djela iz astrologije-astronomije.⁶⁵ Prvo djelo Herman je preveo 1138. u Toledu, a bila je to šesta knjiga astronomije (*Sextus astronomiae liber*) arapskog znanstvenika Sahl ibn Bišra iz 9. stoljeća, poznata i kao *Prognostica*, odnosno *Fatidica*. U sljedećem djelu, kompilaciji arapskih i latinskih rasprava *Liber imbrium*, Herman je najavio karakter svojeg budućeg rada - biti će to sinteza istočne i zapadnoeuropske tradicije. Prevođenjem djela Abu Ma'sara iz 10. stoljeća - *Kitāb al-madhal al-kabir 'alā 'ilm ahkām al-nuġūm* na latinski kao *Introductorium in astrologiam*, odnosno putem njegove interpretacije astrološkog utjecaja, Herman Dalmatin se upoznao s Aristotelovom fizikom i prirodnom filozofijom, što će obilježiti njegovo kasnije djelo,⁶⁶ pa tako i njegov najpoznatiji spis - *De essentiis*. I u tome jest važnost djela Hermana Dalmatina i kao prevodioca - jednog od tih “pionira ove renesanse”, kako ih je nazvao Le Goff, opisujući ulogu prevodilaca u oživljavanju znanosti na Zapadu u 12. stoljeću⁶⁷ - u posredovanju arapskih i antičkih djela Europi, ali i u plodonosnoj sintezi njih i znanja srednjovjekovnog Zapada, naročito u astrologiji-astronomiji.⁶⁸

Hermanov rad na prevođenju antimuslimanskih polemičkih spisa čini ga prvim poznatim hrvatskim polemičarom. Sigurno je da je autor dvaju spisa iz zbirke *Corpus Toletanum - Liber generationes Mahumeti i Doctrina Mahumet*.⁶⁹ Prema predgovoru Petra Venerabilisa raspravi *Contra Saracenorum*, u kojem stoji sljedeće:

⁶¹ Le Goff, n. dj., 23.

⁶² Franjo Šanjek, “Na izvorima europske i hrvatske znanosti u srednjem vijeku - Herman Dalmatin”, u: *Herman Dalmatin, Rasprava o bitima*, Pula, 1990., knj. 1, 16.-18.

⁶³ Le Goff, n. dj., 26., usp. str. 58. n. dj.

⁶⁴ Žarko Dadić, “Herman Dalmatin kao znanstvenik”, u: *Dalmatin, Rasprava o bitima*, knj. 2, 8; Astrologija-astronomija koju je Herman proučavao bavila se proučavanjem utjecaja zvijezda i planeta na događaje na globalnom planu Zemlji, i njihovim predviđanjem. Za razliku od današnje astrologije tada je to bila vrlo ozbiljna i cijenjena nauka, “najviša prirodna znanost”; usp. str. 33. n. dj.

⁶⁵ Šanjek, *Na izvorima...*, 17.-18.

⁶⁶ Dadić, *Herman Dalmatin kao znanstvenik*, 8.-13.

⁶⁷ Le Goff, n. dj., 22.

⁶⁸ Dadić, *Herman Dalmatin kao znanstvenik*, 38.

⁶⁹ Marković, n. dj., 32.

Mnogim molitvama i novcem sklonio sam ih [prevodiocel] da s arapskoga prevedu na latinski jezik povijest i nauk toga zlosretnika, pa čak i njegov zakon koji se zove Kur'an. A da vjerodostojnost toga prijevoda bude potpuna, te da nijedna greška ne iskrivi naše razumijevanje, kršćanskim sam prevodiocima pridodao i jednog Saracena. Evo imena kršćana: Robert iz Kettena, Herman Dalmatinac, Petar iz Toleda; Saracen se zvao Muhamed. Pretraživši temeljito biblioteke toga barbarskog naroda, ova je ekipa izvukla odatle jednu debelu knjigu koju su oni objavili za latinske čitaocel.⁷⁰ [istaknuo V. K.]

Neki autori su zaključili da je, osim Roberta iz Kettona, koji je potpisan kao autor predgovora i prevodioc, na prijevodu Kur'ana radio i Herman Dalmatin.⁷¹ Kako se nigdje drugdje Hermanovo ime ne dovodi u vezu s Kur'anom, a niti Petar Venerabilis to izričito ne kaže, nego govori vrlo uopćeno o prevodiocima koji su prevodili "povijest i nauk", kao i Muhammedov "zakon", tj. Kur'an, od čega je napravljena "jedna debela knjiga", tj. *Corpus cluniacensis*, većina znanstvenika drži da je autor prijevoda Kur'ana jedino Robert iz Kettona.⁷² Naši autori skloni su stavu da je Herman ipak jedan od koautora prijevoda, bilo u većoj mjeri, kao ravnopravan Robertov suradnik,⁷³ ili u manjoj, svodeći Dalmatinovu ulogu na savjetodavnu funkciju.⁷⁴

Cronica Saracenorum još je jedan tekst koji je preveo Robert iz Kettona, a tom prijevodu neki autori pripisuju i doprinos Hermana Dalmatina, na temelju ne sasvim pouzdane bilješke nepoznatog glosatora iz 14. stoljeća da je djelo zajednički prijevod Roberta i Hermana.⁷⁵

Vratimo se na tekstove čiji prijevod je nesumnjivo djelo Hermana Dalmatina, dakle, *Liber generationis Mahumeti* i *Doctrina Mahumet*. Prvi tekst, poznat još i kao *De generatione Mahumet et nutritura eius*, prijevod je djela Sa'id ibn Umara, *Kitab an-nasab ar-resulullah*, a sadrži židovske i islamske legende o stvaranju svijeta, Jišmaelovoj/Ismaelovoj povijesti, porijeklu Muhammedove porodice, priče o neobičnim događajima vezanim uz Prorokovo rođenje i djetinjstvo, i sl.⁷⁶ Ono što je posebno zanimljivo, a vjerojatno nam govori i o Dalmatinovim osobnim shvaćanjima, jest njegov crtež uz tekst o biljegu koji je otkriven ispod Muhammedove lopatice dok je bio dijete, a predstavlja lik s pravokutnom glavom što se produžuje u peroliko tijelo koje završava ribljim repom, za koji francuski medievist d'Alverny pretpostavlja da je inspiriran Horacijevim stihovima: "I tako ova posvemašnja nakaza s ljudskom glavom sjedinjuje konjsku grivu i perje ptica."⁷⁷

Drugi tekst, *Doctrina Mahumet*, poznat i kao *Mahometis Abdallae fillii Theologia dialogo explicata*, ubraja se u djela judeoislamske kontroverzistike, a napisan je u formi dijaloga između proroka Muhammeda i židovskih mudraca. Raspravi je predsjedao Abdija Abdenselam, koji Muhammedu postavlja niz provokativnih pitanja iz filozofije, povijesti i vjersko-moralnog područja, na koja Prorok strpljivo odgovara. Osim ove rasprave tekst donosi i brojne legende iz židovske i islamske mitologije.⁷⁸

Osim prijevoda tekstova po narudžbi Petra Venerabilisa, Herman se još jednom dotiče islama, iako doduše neizravno i površno, s obzirom na prirodnoznanstveni (prema mjerilima toga doba, što je podrazumijevalo da je znanost duboko prožeta, ili točnije - usuglašena sa

⁷⁰ Citirano u: Le Goff, n. dj., 23.

⁷¹ usp. Marković, n. dj., 92.; Šanjek, *Na izvorima ...*, 28.

⁷² Marković, n. dj., 89.-92.; Rodinson, n. dj., 14.; Watt, n. dj., 84.; Daniel, n. dj., 22 i passim; Šanjek, *Na izvorima ...*, 27.

⁷³ Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata - srednji vijek*, Zagreb, 1993., 160.; Franjo Zenko, "Herman Dalmatin - Putokaz u tamno porijeklo europske znanosti", u: *Dalmatin, Rasprava o bitima*, knj. 2, 49.

⁷⁴ Dadić, *Herman Dalmatin*, Zagreb, 1996., 198.; Šanjek, *Na izvorima ...*, 28.; Šanjek ne objašnjava što ga je navelo da promijeni stav i pripiše Hermanu puno koautorstvo prijevoda.

⁷⁵ Šanjek, *Na izvorima ...*, 32.; Dadić, *Herman Dalmatin*, 198.

⁷⁶ Isto, 29; Marković, n. dj., 92.-93.

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Isto, 30.; Dadić, *Herman Dalmatin*, 198.

teologijom, odnosno religijom), odnosno astrološko-astronomski karakter tematike koju je obrađivao, u svojem vlastitom djelu *De essentiis*. Premda se radi o svega nekoliko referenci na islam, one ipak, budući da im je sam Herman autor, odražavaju njegovo osobno poimanje islama, što nije bilo moguće utvrditi u prijevodima, izuzev, u ograničenom opsegu, u slučaju gorespomenutog crteža. Već na samom početku (poglavlje 8, paragraf 14-16) Herman pokazuje za ono doba iznimno dobro poznavanje islama, odnosno muslimanskih prigovora kršćanstvu - prvo se referira na učenje islama da je Krist, kako sam transliterira, *roh Alla wa kalimatu*, odnosno "duh Božji i riječ Božja", čime je zanijekana jedna od osnovnih dogmi kršćanstva, Kristovo božanstvo. Herman uzvraća tezom da duh Božji nije ništa drugo nego Bog, i da u Bogu nema ništa od njega različitog, što i muslimani priznaju, ali opet ne privaćaju Kristov divinitet.⁷⁹ Nadalje, Herman pokazuje da poznaje s kolikim poštovanjem se Kur'an odnosi prema Kristu, kada kaže da "Saracen" priznaje "[...] da je Krist gospodin prost od svake laži, pa ipak ne prepoznaje ništa drugo nego njegovo čovještvo."⁸⁰ Također, poznaje i učenje Kur'ana da Isus nije umro na križu, nego da je to bio netko drugi.⁸¹ U poglavlju 10:1 Dalmatin odgovara "Ismailiji" na optužbu *Trojstva* kao vjere u tri boga, da:

[...] jednoga Boga od kojega je sve, po kojem je sve i u kojem je sve, ne razumijevamo, kako to misli Ismailija, kao trostrukoga, ne kao tročlanoga, nego kao trojstvo, kako bez slijevanja osobâ tako bez razdiobe bivstva, koje nikada nije započelo i koje nikada neće prestati.⁸²

Dosada je Herman bio akademski suzdržan i koristio se samo teološkim argumentima za dokazivanje ispravnost kršćanskog vjerovanja, kasnije gubi pribran ton i pada u najvulgarniju polemiku, sukladno duhu vremena. U poglavljima 60:8 do 61:9 na pseudoznanstvenim, odnosno astrološkim osnovama nastoji uniziti "Muhamedovo pleme", pridajući *Saracenima* osobine koje nose Venera i Mars - "naslada, ljubomora, lolanje i mekoputnost", odnosno "srdžba, zloba i okrutnost", dok, s druge strane, uzdiže kršćane i poistovjećuje ih sa Rimljanima, čija obilježja su, pod utjecajem su Sunca i Jupitera, "časť, dobrostivost i pobjeda", odnosno "mir, jednakost i čovječnost". Treba dodati da Herman u ovu astrološku *Völksegeist* shematizaciju uklapa i Židove, kojima Saturn daje sljedeća obilježja - "turobnost, lupeštvo, nevaljalstvo, zavist, podmuklost i tvrdoglavost",⁸³ tako da se u ovoj njegovoj klasifikaciji vrlo jasno naziru elementi *protorasizma* i *antisemitizma*. U nastavku Dalmatin se okomljuje na Muhammeda koristeći se standardnim stereotipima o islamu kao lažnoj religiji zasnovanoj na nasilju i seksu, odnosno nemoralu:

[...] sam njihov množitelj u svome zakonu [...] kazuje da je on poslan u maču da vrlinom i dokazom oružja nagovara na svoju vjeru, a potom i time što svrstava među same propise svojeg zakona da je svakomu pojedinomu dopuštena tolika pohota i gnusoba koliku može podnijeti i izvršiti. Izvrstan je pak primjer za to ostavio sam prorok koji unatoč tomu što je bio poput smrdljiva jarca bogato nadaren stado m ženâ ipak nije plamtio ništa manje ni za tuđima bračnim posteljama i pri tome se nije susprezao ni od sile ni od prijekare. I nije čudno, jer si povrh toga dapače - jao stida, koliko bezobraznosti ima prenesretni čovjek! - uobražava kako s njime razgovara preuzvišeni Bog i kazuje da mu je jamačno povjerio toliku milost njegove božice da bi lako mogao nadvisiti četrdeset muškaraca najmoćnijih u spolnom općenju sa ženom.⁸⁴ [istaknuo V. K.]

⁷⁹ Herman Dalmatin, *Rasprava o bitima*, knj. 2, 70-71.; Usp. Kur'an, sura 4:171; 3:45.

⁸⁰ Isto, 71.

⁸¹ Isto; usp. Kur'an, sura 4:157.

⁸² Isto, 72.; usp. Kur'an, sura 4:171; 5:76.

⁸³ Isto, 123.

⁸⁴ Isto.

Stavljanje muslimana pod utjecaj Venere kao izvora nemorala i sladostrašća, povezano je s Afroditom, koju taj planet i predstavlja, a ova je, s druge strane, ta Muhammedova *božica* koja mu daje snagu, čime je ponovljena stara optužba muslimana kao štovatelja Afrodite, dakle pogana.⁸⁵

Dalmatin piše potpuno u duhu križarske polemike kada kaže da “[...] između Kristova naroda i židovskog naroda i plemena Muhamedova postoje nepomirljiva neprijateljstva kao što ni Mars ni Saturn nikada ne uživaju Jupiterovo prijateljstvo”⁸⁶.

Upada u oči proturječje između s jedne strane vrlo dobrog poznavanja islama koje je pokazao prilikom obrane kršćanstva u dijalogu sa “Ismailijom”, i potpuno iskrivljenih i apsurdnih uvreda na račun Muhammeda, što upućuje na zaključak da je Herman svoje znanje koristio selektivno u skladu sa potrebama polemike. Unatoč popriličnom poznavanju islama, čime je svakako odudarao od ostalih polemičara koji nisu pokazivali interes za upoznavanje materije kojom se bave, Herman Dalmatin ipak spada u red negativistički nastrojenih polemičara, doduše nešto ublaženijih stajališta (Muhammed ipak nije Antikrist). To znači da nije, “[...] u zapadnu Europu prenosio prave i neiskrivljene informacije o muslimanskom vjerovanju”⁸⁷ kao što drže neki naši autori, koji i sam projekt Petra Venerabilisa doživljavaju kao “prvi pokušaj miroljubivog dijaloga kršćanskog Zapada s islamskim svijetom”⁸⁸ nego je djelovao sasvim u duhu svoga vremena.

3. Povratak Abrahamu

Ovo je posljednja točka Houranijeve podjele, a radi se o doživljavanju islama kao srodnika koji pripada istoj bliskoistočnoj proročkoj monoteističkoj religijskoj tradiciji, potekloj od zajedničkog praoca - Abrahama.⁸⁹ Ta percepcija je bila toliko neuobičajena i rijetka u kršćanskom svijetu, da se teško može govoriti o diskursu, odnosno o tradiciji, jer nije postojao dovoljan broj autora da bi se osigurao lanac prenošenja i širenja ideja i njihov utjecaj na javno mnijenje. Paradoksalano, prvi koji je ukazao na duhovno srodstvo kršćanstva i islama bio je **papa Grgur VII.**, koji je dao ne samo teološku podlogu za razvoj ideje križarskog rata, nego je i autor prvog poziva za križarski rat. Godine 1076. Grgur VII. uputio je alžirskom princu al-Nasiru pismo čiji ton je, doduše, sigurno bio uvjetovan praktičnim ciljevima poput zaštite kršćanske zajednice, interesima rimskih trgovaca za trgovinu s lukom Bongie (Bijaya) koja se nalazila pod al-Nasirovim suverenitetom, i sl., ali ipak pokazuje postojanje svijesti o svojevrsnom duhovnom zajedništvu dviju religijskih zajednica:⁹⁰

“[...] postoji dobrota koju dugujemo jedni drugima više nego ostalim narodima, jer poznajemo i ispovijedamo jednog i jedinog Boga, iako na različite načine, i slavimo Ga i štujemo svaki dan kao stvoritelja i vladara svijeta.”⁹¹

Eho ovog papina poziva na miroljubive odnose između kršćana i muslimana vidljiv je jedino u djelovanju **Sv. Franje Asiškog** (1181.-1226.), koji se, iako je muslimane držao nevjernicima, zalagao da se njihovo obraćenje ostvari putem miroljubivog misionarstva, dijalogom a ne svađom ili mačem, kao što je bilo uobičajeno u njegovo vrijeme. U vrijeme *Petog križarskog rata* prosvjeduje protiv nasilja tako što poduzima “miroljubivi protukrižarski pohod” i 1219. dolazi u Siriju, Palestinu i Egipat gdje se zadržao godinu i pol nastojeći ugovoriti mir između

⁸⁵ Usp. Marković, n. dj., 31.-32.

⁸⁶ Dalmatin, n. dj., 124.

⁸⁷ Dadić, *Herman Dalmatin*, 198.

⁸⁸ Šanjek, *Crkva ...*, 158.

⁸⁹ Usp: John L. Esposito, “Islam: An Overview”, u: Esposito (ur), *The Oxford Encyclopedia...*, II, 243.

⁹⁰ Hourani, n. dj., 9.

⁹¹ Citirano u: Hourani, n. dj., 9.

sultana Malik al-Kāmila i križara. Sultan i neki kršćanski vitezovi pristali su na primirje, ali zalaganjem papinog legata Pelagiusa do sukoba je ipak došlo i bitka se odigrala kod Damiete. Iako je pokušao i samog sultana obratiti na kršćanstvo, Franjo Asiški je zadobio simpatije muslimana zbog svojih mirovnih nastojanja.⁹²

Riječi pape Grgura VII. iz pisma princu al-Nasiru doživjele su punu valorizaciju u kršćanskom svijetu tek 1965. godine na *Drugom Vatikanskom koncilu* u deklaraciji *Nostra Aetate* o odnosu Katoličke crkve prema nekršćanskim religijama kojima je konačno priznato pravo na posjedovanje istinske Objave:

čl. 3. - Islamska vjeroispovijest

Crkva gleda s poštovanjem i muslimane, koji se klanjaju jedinom Bogu, živome i subzistentnome, milosrdnom i svemogućem, stvoritelju neba i zemlje, koji je govorio ljudima. Oni se svom dušom nastoje podložiti njegovim skrovitim odlukama, kao što se Abraham, na koga se islamska vjera rado poziva, podložio Bogu. Oni Isusa, istina, ne priznaju Bogom, ali ga ipak časte kao proroka, a također i njegovu djevičansku majku Mariju. Nju ponekad i pobožno zazivaju. Osim toga iščekuju dan suda kad će Bog naplatiti svim uskrslim ljudima. Zato cijene moralni život, a Boga štiju napose molitvom, milostinjom i postom.

Budući da je tijekom stoljeća između kršćana i muslimana dolazilo do čestih sukoba i neprijateljstava, Sveti Sabor poziva sve da se, zaboravivši što je bilo, iskreno trude oko međusobnog razumijevanja i da zajednički štite i promiču socijalnu pravdu, čudoredna dobra, mir i slobodu za sve ljude.⁹³

Člankom 5. pod naslovom *Sveopće Bratstvo* Katolička crkva stavlja točku na sva nasilja nanesena drugima u ime religije:

Crkva dakle osuđuje svaku diskriminaciju ljudi koja se provodi zbog rase ili boje, društvenog položaja ili religije kao stranu Kristovu duhu.⁹⁴

Osim Katoličke crkve, koja je u svrhu dijaloga s islamom osnovala *Ured za islam (Office for Islam)* pri *Pontifikalnom vijeću za dijalog između religija (Pontifical Council for Dialogue between Religions)*, unapređivanju kršćansko-muslimanskih odnosa pridonijele su i ostale Crkve - Anglikanska, protestantske i pravoslavne Crkve - koje djeluju u sklopu *Svjetskog vijeća Crkava (World Council of Churches - WCC)*, osnivanjem *Ureda za dijalog između ljudi živućih vjera (Office for Dialogue with People of Living Faiths - DFL)*.⁹⁵

Tako je došlo do obrata nakon kojega Crkva (odnosno Crkve), koja je kroz povijest bila glavni generator kršćansko-muslimanskog sukoba, danas ispravlja vlastite pogreške, i nastoji spriječiti druge, u ovom slučaju političare, da ponavljaju njene greške *zamjenjujući*, kako kažu Breiner i Troll, *Željeznu zavjesu "kršćansko-muslimanskim hladnim ratom"*⁹⁶, koji je trenutno, nažalost, na najboljem putu da od *hladnog rata* preraste u *huntingtonski "sukob civilizacija"*.

⁹² Marković, n. dj., 107.-108.

⁹³ Drugi Vatikanski koncil. Dokumenti, Zagreb, 1993., 385., 387.

⁹⁴ Isto, 389.

⁹⁵ Bert F. Breiner i Christian W. Troll, "Christianity and Islam", u: Esposito (ur.): *The Oxford Encyclopedia...*, I, 285.

⁹⁶ Isto.

Medieval Perceptions of Islam

Encountered by sudden and forceful Islamic expansion, Christianity engaged in the fight not only military, but also spiritual forces, that is to say polemics. Character of the polemics was to a large degree defined by its function. Hence, the largest part of polemic corpus had extremely negative attitude towards Islam, saw Satan's activity in it, and equaled its prophet Mohammed with Antichrist. In regions where the Christians had opportunity to immediately experience complexity of Islam, attitudes towards it were partly eased, its authenticity rejected, and it was sorted among other heresies. At the end, in reality the exception rather than the rule, more conciliatory attitude towards Islam occurred. It saw in Islam not the enemy any more, but, as a follower of joint Abrahamic monotheistic tradition, a spiritual kin.